

مجله مطالعات کتابداری و علم اطلاعات

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۰۹/۳۰

دانشگاه شهید چمران اهواز، بهار و تابستان ۱۳۹۰

تاریخ بررسی مقاله: ۱۳۹۰/۱۰/۰۷

دوره سوم، سال هجدهم، شماره ۷، صص: ۵۵-۷۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۰۳/۲۰

تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۷۲

غلامرضا حیدری^۱

سمانه عباسیان^۲

چکیده

در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل استنادی وضعیت استناد در پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز در سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۸۸ مورد بررسی قرار گرفته است. جامعه آماری پژوهش ۱۰۲ عنوان پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد و دکتری رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی بوده است. داده‌ها از طریق فیش‌نویسی از منابع و مآخذ پایان‌نامه‌ها گردآوری شده و سپس در نرم‌افزار اکسل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج بیانگر آن بود که میانگین تعداد استنادها ۶۱/۲ درصد بوده و از مجموع ۶۴۸۲ استناد به انواع منابع اطلاعاتی، بیشترین استناد به کتاب‌ها با ۹۲/۹۷ درصد بوده اس نیم-عمر کتاب‌های فارسی مورد استناد ۳۰ سال، مجلات ۲۰ سال، کتاب‌های انگلیسی و عربی نیز ۲۰ سال برآورد شد. بیش‌تر پایان‌نامه‌ها یعنی ۲۱ درصد درباره‌ی «فرهنگ و فرهنگ‌نامه‌ها» است. در موضوع «طنز» پایان‌نامه‌ای وجود نداشت. پراستنادترین منبع «لغت‌نامه دهخدا» با بسامد ۵۳ است. «نظامی» با بسامد ۱۱۶ پراستنادترین مؤلف به شمار می‌آید. در نهایت پراستنادترین مجلات معرفی شدند.

کلیدواژه‌ها: تحلیل استنادی، پایان‌نامه، تحصیلات تکمیلی، زبان و ادبیات فارسی

۱. عضو هیأت علمی گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز ghrhaidari@gmail.com

۲. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات اهواز
Samaneh4040@yahoo.com

مقدمه

رشد روزافزون انتشارات در سطح جهان، افزایش قیمت کتاب‌ها و نشریات و کاهش بودجه‌ی کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی سبب شده که کتابداران با وسواس و دقت بیشتری نسبت به تهیه‌ی مدارک علمی برای مجموعه‌سازی و مدیریت منابع اقدام نمایند. همچنین گرایش دانشمندان به مطالعه‌ی کم‌تر و برداشت علمی بیش‌تر روی خدمات کتابخانه‌ها تأثیر گذاشته و کتابخانه‌ها را به سوی انتخاب و گزینش مواد پراستفاده سوق داده است. به همین جهت اصل مهم، چگونگی شناسایی و گزینش پراستفاده‌ترین منابع و مدارک، از میان خیل عظیم متون می‌باشد. پایان‌نامه‌ها به عنوان منابع اطلاعاتی دست اول و حاصل تحقیقات دانشجویان در دانشگاه، یکی از منابع مهم در جستجوی اطلاعات و رفع نیازهای اطلاعاتی دانشجویان این دوره‌ها می‌باشند. لذا، پژوهش حاضر سعی بر آن دارد تا از طریق به کارگیری روش تحلیل استنادی به بررسی استنادی الگوهای رفتار اطلاعاتی و علمی فارغ‌التحصیلان رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی طی سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۸۸ بپردازد. به این منظور نوع محمل استنادها، توزیع موضوعی پایان‌نامه‌ها، وضعیت زبان استنادها، کهنگی متون از طریق فرمول نیم‌عمر و تعیین میانگین استنادها و پراستنادترین منابع و مؤلفان مورد توجه قرار گرفته است.

بیان مسئله

از دهه ۱۹۶۰ میلادی به بعد روش تحلیل استنادی برای سنجش متون علمی متداول گردید، این روش کاربردهای گوناگونی دارد که گرایش نویسندگان متون علمی در استفاده از محمل‌های متفاوت اطلاعاتی (کتاب، مقاله، گزارش و غیر آن) و تشخیص روزآمدی منابعی که نویسندگان در آثار خود مورد استفاده قرار می‌دهند از مهم‌ترین کاربردهای این روش است. تجزیه و تحلیل استنادی پایان‌نامه‌ها در هر حوزه‌ی علمی، می‌تواند نقاط ضعف و قوت آن‌ها از جمله نویسندگان کلیدی، مجلات هسته، نوع مواد و منابع، کهنگی منابع مورد استفاده و زمینه‌های موضوعی که کم‌تر مورد توجه قرار گرفته‌اند را مشخص نماید. پایان‌نامه‌ها منابع اطلاعاتی با ارزشی هستند که همه ساله مقدار زیادی از امکانات مالی دولت و بخش قابل توجهی از نیرو و وقت اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها صرف آن می‌شود (دیانی، ۱۳۷۸).

با توجه به نکات ذکر شده، مسئله مورد مطالعه در این پژوهش، بررسی تحلیلی پایان‌نامه‌های حوزه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز با استفاده از روش تحلیل

استنادی است. شناخت الگوهای انتشاراتی گذشته تا حدودی می‌تواند نشان‌دهنده‌ی نیازهای اطلاعاتی کاربران کتابخانه باشد، به همین جهت این پژوهش بر آن است تا ضمن شناسایی الگوهای انتشاراتی، کتابداران دانشکده ادبیات دانشگاه شهید چمران و کتابداران کتابخانه‌هایی که در حوزه زبان و ادبیات فارسی فعالیت می‌کنند را در مجموعه‌سازی و مدیریت منابع یاری رساند تا با صرف بودجه و وقت کم‌تر، به تهیه و گزینش مواد پراستفاده‌تر دست یابند.

اهمیت و ضرورت پژوهش

تحلیل استنادی با راهنمایی استفاده‌کنندگان در انتخاب پراستفاده‌ترین منابع اطلاعاتی و معرفی نویسندگان پرتولید این امکان را فراهم می‌کند که پژوهشگران مطالعات خود را هدفدارتر دنبال و از مطالعه مطالب حاشیه‌ای و غیرضروری خودداری کنند و با صرف وقت، انرژی و هزینه کمتر به منابع اطلاعاتی کلیدی و پر محتوای این حوزه دسترسی یابند (عصاره، ۱۳۷۶). بنابراین، یافته‌های این پژوهش نه تنها می‌تواند بر مجموعه‌سازی منابع اطلاعاتی تخصصی رشته زبان و ادبیات فارسی در کتابخانه‌ها، تأثیر گذاشته، بلکه به لحاظ اهمیت تجربه و کاربرد نتایج این قبیل پژوهش‌ها، قادر است به شناخت منابع کلیدی نائل آمده و از این طریق در وقت و انرژی پژوهشگران صرفه جویی به عمل آید. و این مهم را نیز آشکار می‌کند که چه نظامی بر جریان مبادله اطلاعات در حوزه زبان و ادبیات فارسی حاکم است و رایج‌ترین وسیله مبادله اطلاعات در این حوزه مشخص می‌شود.

هدف پژوهش

هدف اصلی تحقیق حاضر، بررسی استنادی پایان‌نامه‌های زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز در طی سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۸۸ است، هدف کلی فوق در قالب اهداف جزئی زیر قابل ارائه است:

۱. تعیین محل استنادها (کتاب، مقاله، پایان‌نامه و غیره) در پایان‌نامه‌های دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز؛
۲. تعیین حوزه موضوعی پایان‌نامه‌های دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز؛
۳. تعیین میزان روز آمد بودن و کهنگی متون مورد استفاده در پایان‌نامه‌های مورد بررسی؛
۴. تعیین میانگین تعداد استنادها در هر یک از پایان‌نامه‌ها؛

۵. تعیین پراستنادترین مجلات در پایان‌نامه‌های مورد بررسی؛
۶. تعیین پر بسامدترین نویسندگان حوزه زبان و ادبیات فارسی؛
۷. تعیین پراستفاده‌ترین منابع

پرسش‌های اساسی پژوهش

۱. کدام یک از منابع اطلاعاتی (کتاب، مجله، پایان‌نامه، منابع الکتریکی و غیره) در نگارش پایان‌نامه‌های مورد بررسی بیشترین کاربرد را دارند؟
۲. گرایش موضوعی پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز به چه صورت بوده است؟
۳. کهنگی منابع اطلاعاتی در این پایان‌نامه‌ها چگونه است و استنادها نسبت به متن خود چند سال کهنه‌ترند؟
۴. میانگین تعداد استنادها برای هر پایان‌نامه چقدر است؟
۵. مجلات هسته در منابع پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی کدام است؟
۶. پربسامدترین مؤلفان مورد استناد در حوزه زبان و ادبیات فارسی چه کسانی هستند؟
۷. پراستنادترین منابع در پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته زبان و ادبیات فارسی کدام است؟

پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش‌های فراوانی در زمینه‌ی تحلیل استنادی صورت گرفته است. در این بخش به دلیل محدودیت فضای مورد قبول برای تدوین مقالات، تنها به چند مورد از پیشینه‌های مربوطه اشاره خواهد شد. در بخش بحث و نتیجه‌گیری نتایج پژوهش حاضر با تعدادی از این پژوهش‌ها مقایسه شده است.

ژانگ^۱ (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای با عنوان "مطالعه تحلیل استنادی به منظور توسعه گردآوری" نشریات و مقالات چاپ شده در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۵ پرداخت. این مطالعه نشان داد که در ارتباطات بین‌المللی متخصصان بیش از نشریات، بر کتاب‌ها متمرکز می‌باشند. کمتر از ۲ درصد

---

1 - Zhang

از استنادها از منابع الکترونیکی بهره‌مند شده‌اند. مطالب به زبان انگلیسی به وضوح بیش از سایر زبان‌ها می‌باشد.

کورپو، پالیو؛ مور^۱ (۲۰۰۸) در مقاله‌ای تحت عنوان تحلیل استنادی اطلاعات استفاده شده به وسیله دانشجویان دکتری در رشته کشاورزی و زیست‌شناسی در دانشگاه ایالت لوا پرداخت. استنادها در پایان‌نامه‌های دکتری در ۹ رشته موضوعی از علوم کشاورزی و زیست‌شناسی تقسیم‌بندی می‌شوند. نتایج نشان می‌دهد که بیشتر استنادهای شناسایی شده به مجلات و پراکنندگی عنوان مجلات بوده است.

صابری و نیکخواه، (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات بین سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ پرداخته است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که کتاب‌ها با تعداد ۱۰۴۲ استناد (۳۹/۳ درصد) بیشترین استناد را دارد. عباس حری با ۳۴ استناد و جنیفر راولی با ۷ استناد پربسامدترین نویسندگان فارسی و لاتین هستند. و کتاب‌های "مروری بر اطلاعات و اطلاع‌رسانی" با ۱۰ استناد و "Encyclopedia of library & Information Science" پربسامدترین کتاب‌های فارسی و لاتین هستند. نتایج پژوهش همچنین نشان می‌دهد که کتاب‌های فارسی با ۲۴ سال و یک ماه بالاترین و نشریات لاتین با ۱۳ سال پایین‌ترین نیم عمر را دارند.

خسروی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه استنادی پایان‌نامه‌های گروه‌های آموزشی فنی مهندسی و علوم انسانی در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۵» پرداخته است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که تعداد متوسط استنادها در هر پایان‌نامه ۵۷/۴۱ و در پایان‌نامه‌های فنی و مهندسی ۳۲/۷۳ می‌باشد. زبان انگلیسی در پایان‌نامه‌های فنی و مهندسی با ۸۵/۸۸ درصد و در گروه علوم انسانی فارسی با ۶۴/۶۸ درصد زبان رایج بوده است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی بوده که با استفاده از روش تحلیل استنادی انجام گرفته است. از بررسی مآخذ ۱۰۲ عنوان پایان‌نامه، تعداد ۶۴۸۲ استناد استخراج شده است که

---

1 . kuruppu; Moor

جامعه مورد مطالعه این پژوهش را تشکیل می‌دهد. تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت دستی و ماشینی انجام گرفته است. بدین صورت که برای پاسخگویی به ۷ سؤال مطرح شده، ابتدا داده‌ها بر روی کارت‌هایی ثبت و به طور همزمان در نرم افزار اکسل وارد شد تا از این طریق اطلاعات گردآوری شده، دسته‌بندی و شمارش گردد و بتوان داده‌های حاصل را در قالب جداول و نمودارهایی تهیه و تنظیم نمود. برای رسم نمودارها و تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار اکسل استفاده شد. در ادامه داده‌های حاصل بر اساس سؤالات پژوهش مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند.

یافته‌های پژوهش

پاسخ سؤال اول: نوع منابع اطلاعاتی (کتاب، مجله، پایان‌نامه و غیر آن) در نگارش پایان‌نامه‌ها

به منظور تعیین میزان استفاده از منابع، فیش‌های حاوی اطلاعات بر اساس نوع منابع به ۷ مقوله عمده تقسیم شد که در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱: توزیع فراوانی اسنادها بر اساس نوع منابع

نوع منابع	فارسی	درصد	لاتین	درصد	عربی	درصد	جمع کل	درصد
کتاب	۵۸۶۷	۹۰/۵	۶۸	۱/۰۵	۹۱	۱/۴	۶۰۲۶	۹۲/۹۷
مجله	۳۸۱	۵/۸۸	-	-	-	-	۳۸۱	۵/۸۸
روزنامه	۲۷	۰/۴۲	-	-	-	-	۲۷	۰/۴۲
مجموعه مقالات	۲۵	۰/۳۸	-	-	-	-	۲۵	۰/۳۸
وب سایت	۱۰	۰/۱۵	-	-	-	-	۱۰	۰/۱۵
سال‌نامه	۳	۰/۰۵	-	-	-	-	۳	۰/۰۵
پایان‌نامه	۸	۰/۱۲	-	-	۲	۰/۰۳	۱۰	۰/۱۵

با نگاهی به جدول ۱ مشاهده می‌شود که از میان ۶۴۸۲ اسناد، بیشترین اسناد به کتاب‌ها به تعداد ۶۰۲۶ اسناد تعلق گرفته که از این تعداد ۵۸۶۷ اسناد (۹۰/۵ درصد) به کتاب‌های فارسی و تنها ۹۱ اسناد (۱/۴ درصد) به منابع عربی و ۶۸ اسناد (۱/۰۵ درصد) به منابع لاتین

تعلق گرفته است. پس از کتاب‌ها، استنادهای دیگر با اختلاف زیاد به ترتیب، مجلات ۳۸۱ استناد (۵/۸۸ درصد)، روزنامه با ۲۷ استناد (۰/۴۲ درصد) مجموعه مقالات ۲۵ استناد (۰/۳۸ درصد)، وبسایت با ۱۰ استناد (۰/۱۵ درصد)، سالنامه با ۳ استناد (۰/۰۵ درصد) و پایان‌نامه با ۱۰ استناد (۰/۱۵ درصد) تعلق می‌باشد. این ارقام نشان‌دهنده این است که مجرای انتقال اطلاعات و دانش در حوزه‌ی زبان و ادبیات در این دانشگاه منابع فارسی زبان است. تحقیقات پیشین حاکی از آن است که در رشته علوم انسانی گرایش محققان به استفاده از کتاب‌ها بیشتر از مجلات بوده است. اوکی^۱ (۲۰۰۳)، ژانگ (۲۰۰۸)، حقیقی (۱۳۸۳)، صابری و نیکخواه (۱۳۸۷) نشان می‌دهند که در حوزه علوم انسانی به کتاب‌ها نسبت به مجلات بیشتر استناد می‌شود. در نتیجه پژوهش حاضر نیز نتایج پژوهش‌های قبلی را تأیید می‌کند.

پاسخ سؤال دوم: گرایش موضوعی پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی زبان و ادبیات

فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز طی سال‌های ۱۳۸۱ - ۱۳۷۲

به منظور تعیین گرایش موضوعی پایان‌نامه‌ها، ابتدا در دسته‌بندی موضوعات از رده‌بندی دیویی استفاده شد ولی از آنجا که بررسی پایان‌نامه‌ها تنها در یک حوزه موضوعی بوده (رشته زبان و ادبیات فارسی)، بنابراین استفاده از رده‌بندی دیویی به دلیل کلی بودن و عدم پوشش تمام حوزه‌های موضوعی مورد بررسی، نتوانست نیاز پژوهشگر را مرتفع سازد. در نهایت با مشورت استادان گروه زبان و ادبیات فارسی، ۱۰۲ عنوان پایان‌نامه با توجه به فرم ادبی و بسامد، پایان‌نامه‌ها بر اساس موضوع، دوره زمانی، کلاسیک (از آغاز تا ۱۳۰۰) و معاصر و نظم و نشر (از ۱۳۰۰ تا امروز) بودن مورد بررسی قرار گرفت. سپس هر یک از ۵ مقوله به تفکیک در جدول‌های جداگانه براساس تقسیم‌بندی موضوعی مورد بررسی قرار گرفتند. همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد بیشترین موضوعی که در پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی به آن پرداخته شده است، «فرهنگ و فرهنگ‌نامه» با (۲۱ درصد) بوده و «عرفان» با (۲۰ درصد)، «نقد ادبی» (صور خیال، کتاب‌شناسی، سبک‌شناختی، تحلیل‌های بسامدی و...) (۱۵ درصد)، «شرح مشکلات، شرح اصطلاحات» (۱۱ درصد)، اولویت‌های بعدی را شامل می‌شوند. تنها موضوعی

که هیچ بررسی روی آن صورت نگرفته، «طنز» می‌باشد. جدول ۲ توزیع موضوعی پایان‌نامه‌ها را به تفکیک نشان می‌دهد.

جدول ۲: توزیع موضوعی عناوین پایان‌نامه‌ها

شماره	موضوع	درصد
۱	فرهنگ و فرهنگ‌نامه	۲۱٪
۲	عرفانی	۲۰٪
۳	نقد ادبی (صور خیال، کتاب‌شناسی، سبک‌شناختی، تحلیل‌های بسامدی و...)	۱۵٪
۴	شرح مشکلات، شرح اصطلاحات	۱۱٪
۵	سایر (کتاب‌شناسی، آداب و رسوم، پوشش‌ها، غذاها، بازی‌ها)	۹٪
۶	حماسی	۶٪
۷	عاشقانه	۶٪
۸	سیاسی	۴٪
۹	زنان	۳٪
۱۰	داستان، رمان، نمایش‌نامه	۳٪
۱۱	ادبیات کودکان	۱٪
۱۲	ترانه و ترانه‌سرایی	۱٪
۱۳	طنز	-

با توجه به بررسی کلی که در تمام پایان‌نامه‌های مورد پژوهش انجام شد، این‌گونه مشاهده شد که همهٔ پایان‌نامه‌ها در دو دوره زمانی اعم از نظم و نثر (و نه سبکی مانند کلاسیک یا معاصر) کار شده است؛ یکی از آغاز تا قرن ۸ (عصر حافظ «حافظ ۷۲۱-۷۹۶») و دیگری از پایان قرن ۸ تا به امروز. بررسی‌ها نشان می‌دهد که بیشتر موضوعات پایان‌نامه‌ها از ابتدا تا مشروطه وجود داشته (۷۳ درصد)، و از مشروطه به بعد (۱۳ درصد) بوده است؛ دوره‌ی کلاسیک و معاصر (۵ درصد) بوده و پایان‌نامه‌هایی که به صورت کلی و خارج از دورهٔ زمانی خاص کار شده‌اند (۹ درصد) بوده است.

ادبیات فارسی جدای از دو مقوله کلاسیک و معاصر، از لحاظ نظم و نثر نیز تقسیم‌بندی می‌شود. طبق بررسی انجام شده بسامد پایان‌نامه‌های کار شده در حوزه‌ی نظم ۷۰ درصد مانند (بررسی شعر معاصر خوزستان)، نثر ۱۴ درصد مانند (تأثیر کتب نثر فارسی و عربی بر گلستان)، نظم و نثر ۸ درصد (مانند بار امانت الهی در نظم و نثر)، و سایر موارد (مانند چهره زن در اساطیر ایرانی)، نیز ۸ درصد بوده است.

همچنین ادبیات فارسی از لحاظ دوره‌ای در دو حوزه برجستگی دارد. یکی کلاسیک (از آغاز -۱۳۰۰) و دیگری معاصر (۱۳۰۰ تا امروز). شاخه ادبیات کلاسیک (ستنی) با ۶۹ درصد در دو حوزه نظم و نثر گرایش مسلط در امر پژوهش بوده است. بیش‌تر پژوهش‌ها در این حوزه کار شده است. ادبیات معاصر ۲۱ درصد و نیوکلاسیک ۳ درصد و موضوعاتی که در هیچ یک از تقسیم‌بندی ذیل قرار نگرفت ۷ درصد بود

مآخذ پایان‌نامه‌ها به لحاظ نظم و نثر معاصر (از سال ۱۳۰۰ تا امروز) مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان می‌دهد که نظم معاصر با ۱۴ درصد و نثر معاصر ۷ درصد بوده و نظم و نثر معاصر هیچ‌گونه پژوهشی صورت نگرفته است. که می‌تواند بیانگر این وضعیت باشد که نظم معاصر به صورت بسیار سنگینی بر نثر معاصر سایه افکنده است و شاید هم می‌تواند ناشی از بی‌توجهی دانشجویان و یا گروه آموزشی مربوطه نسبت به ادبیات معاصر باشد.

پاسخ سؤال سوم: کهنگی مواد در پایان‌نامه‌های مورد بررسی و نسبت کهنگی

استنادها نسبت به متن خود

روزآمدی در تحلیل استنادی از طریق مقایسه تاریخ هر مآخذ با تاریخ نشر پایان‌نامه مقایسه می‌شود، به این معنی که هر چه این فاصله کوتاهتر باشد میزان تازگی اطلاعات مورد استناد بالاتر است. جدول ۳ بیانگر وضعیت تاریخ استنادهای منابع فارسی می‌باشد.

جدول ۳: توزیع فراوانی تاریخ اسنادها در منابع فارسی

سال	تعداد	درصد	فراوانی تجمعی	درصد فراوانی تجمعی
۱۳۰۰ - ۰۰۰	۲۷	۰/۴۳	۲۷	۰/۴۳
۱۳۰۱ - ۱۳۱۰	۱۷	۰/۲۶	۴۴	۰/۶۹
۱۳۱۱ - ۱۳۲۰	۴۸	۰/۷۵	۹۲	۱/۴۴
۱۳۲۱ - ۱۳۳۰	۶۴	۱/۰۱	۱۵۶	۲/۴۵
۱۳۳۱ - ۱۳۴۰	۴۰۱	۶/۳۴	۵۵۷	۸/۷۹
۱۳۴۱ - ۱۳۵۰	۵۴۴	۸/۶۰	۱۱۰۱	۱۷/۳۹
۱۳۵۱ - ۱۳۶۰	۷۳۹	۱۱/۷	۱۸۴۰	۲۹/۰۹
۱۳۶۱ - ۱۳۷۰	۱۶۲۹	۲۵/۸	۳۴۶۹	۵۴/۸۹
۱۳۷۱ - ۱۳۸۰	۱۹۱۰	۳۰/۲۲	۵۳۷۹	۸۵/۱۱
۱۳۸۱ - ۱۳۹۰	۵۰۵	۷/۹۸	۵۸۸۴	۹۳/۰۹
بی تاریخ	۴۳۷	۶/۹۱	۶۳۲۱	۱۰۰
جمع	۶۳۲۱	۱۰۰	-	-

با نگاهی به جدول ۳ می‌توان دریافت که بیشترین تعداد اسنادها در منابع فارسی به سال-های ۱۳۶۰ به بعد تعلق دارد که ۳۰ سال کهنه‌تر از تاریخ پایان‌نامه‌های مورد بررسی است. زیرا ۵۴/۸۹ درصد اسنادها به سال ۱۳۶۱ به بعد تعلق گرفته است.

همچنین، میزان کهنگی منابع فارسی به تفکیک نوع منابع به فرار زیر است: کتاب‌ها با (۶۹/۰۳ درصد) اسنادها که در فاصله سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۶۱ به منابع تعلق گرفته‌اند از یک نیم عمر ۳۰ ساله برخوردار هستند، مجلات نیز همانند کتاب‌ها با (۶۰/۰۳ درصد) اسنادها در فاصله زمان ۱۳۹۰-۱۳۶۱ به منابع تعلق گرفته‌اند، دارای نیم عمری برابر ۳۰ سال می‌باشند. در حالی که روزنامه‌ها با (۶۶/۶۶ درصد) اسنادها در فاصله سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۰ از نیم عمری

۲۰ ساله برخوردار هستند و سایر منابع (پایان نامه، مجموعه مقالات، سمینار، گزارش) که به علت پایین بودن میزان استناد با هم در نظر گرفته شدند از نیم عمری ۱۰ ساله برخوردار هستند. در مقایسه با تحقیقات پیشین، احمدزاده (۱۳۸۶) در حوزه هنر میانگین نیم عمر کتاب‌های فارسی استناد شده را ۱۳ سال و کتاب‌های غیر فارسی را ۱۸ سال برآورد نموده و صابری و نیک‌خواه (۱۳۸۷) در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، کتاب‌های فارسی را ۲۴ سال و یک ماه و نشریات لاتین را ۱۳ سال برآورد کرده‌اند. در می‌یابیم که نیم‌عمر منابع پژوهش حاضر زیاد است. شاید در پاسخ به این سؤال که مقتضیات رشته زبان و ادبیات فارسی این است که روزآمدی منابع در آن چندان با اهمیت نباشد و به توان تا حدی کهنگی متون را توجیه کرد ولی از آنجایی که در کار پژوهشی دانشجویان بیشتر با تحلیل متون در تعاملند و این تحلیل‌ها همگی کار امروزی و نو می‌طلبد می‌توان گفت که منابع مورد استناد در پایان‌نامه‌های مورد بررسی کهنه محسوب می‌شوند.

سؤال چهارم- میانگین تعداد استنادها در پایان‌نامه‌های مورد بررسی

میانگین تعداد استناد برای پایان‌نامه‌های مورد بررسی از طریق فرمول زیر بدست می‌آید.

$$X = \frac{A}{B}$$

که در این فرمول:

X میانگین تعداد استنادها برای هر پایان‌نامه =

B تعداد کل استنادها = A ، تعداد کل پایان‌نامه =

$$X = \frac{6321}{102} = 61/97 \text{ فارسی}$$

$$X = \frac{93}{102} = 0/91 \text{ عربی}$$

$$X = \frac{68}{102} = 0/66 \text{ انگلیسی}$$

بر اساس یافته‌های بدست آمده مشخص شد که میانگین استنادها در پایان‌نامه‌ها ۶۱/۷۳ بوده است. حداقل منابع فارسی در پایان‌نامه‌ها ۷، و حداکثر ۳۳۹ مشاهده گردید. حداقل منابع عربی و انگلیسی صفر و حداکثر به ترتیب ۴ و ۳ مشاهده شد. نگاهی به بعضی از پژوهش‌های مشابه پیشین نشان می‌دهد که مثلاً، میانگین استنادها در پایان‌نامه‌های مورد بررسی توسط

ساموئل و استینبرگ (۲۰۰۲)، ۲۳/۲۹ استناد، هکیوک (۲۰۰۳) در حوزه علوم تربیتی ۱۰۵ استناد، صابری و نیک‌خواه (۱۳۸۷) در حوزه کتابداری و اطلاع رسانی ۷۵/۷۴ استناد و غفاری و قلی‌پور (۱۳۸۸) در حوزه شیمی ۷۱/۵۳ برآورد شده است. مقایسه این ارقام با نتایج پژوهش حاضر (۶۱/۷۳) حاکی از آن است که نویسندگان پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی رشته زبان و ادبیات فارسی نسبت به سایر محققان برای تدوین پایان‌نامه‌های خود در یک حد بینابین به منابع استناد کرده‌اند.

پاسخ به سؤال پنجم: پراستنادترین مجلات فارسی و لاتین در پایان‌نامه‌های مورد

بررسی

در این قسمت در ابتدا قرار بر این بود که قاعده برادفورد جهت تعیین مجلات هسته در مآخذ پایان‌نامه‌های دانشجویان در سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۸۸ مورد آزمایش قرار بگیرد، اما به علت عدم استفاده از مجلات لاتین و پایین بودن تعداد مجلات فارسی در مآخذ پایان‌نامه‌های مورد بررسی که تعداد جمعا ۵/۸۸ درصد از کل ۶۴۸۲ استناد را داشته‌اند، از آزمایش این قاعده روی آن‌ها خودداری شد و تنها به ذکر پراستنادترین مجلات فارسی می‌پردازیم.

جدول ۴: پراستنادترین مجلات فارسی

ردیف	عنوان	رتبه	استناد
۱	تماشا	۱	۲۱
۲	شعر	۲	۱۹
۳	مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی فردوسی مشهد	۲	۱۹
۴	آدینه	۳	۱۵
۵	مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز	۴	۱۲
۶	سخن	۵	۱۰
۷	عصر پنج شنبه	۵	۱۰

بررسی و تحلیل استنادها نشان می‌دهد که در پژوهش‌های گروه ادبیات کم‌تر به مقالات پژوهشی که در دهه اخیر رواج چشمگیری داشته‌اند، پرداخته‌اند، و اساساً در کار ایشان بهره‌گیری از مقالات محدود است. به نظر می‌رسد مهم‌ترین دلایل این کاستی‌ها می‌تواند ۱. بی‌رغبتی دانشجویان و عدم آشنایی با مقالات پژوهشی؛ ۲. کم‌توجهی استادان رشته ادبیات و بهره‌گیری محدود از مقالات پژوهشی؛ و ۳. عدم آشنایی دانشجویان با پایگاه‌های اطلاعاتی و فضاهای مجازی باشد.

پاسخ به سؤال ششم: پراستنادترین منابع در حوزه زبان و ادبیات فارسی

چنانچه نتایج نشان می‌دهد که لغت‌نامه دهخدا، فرهنگ فارسی معین و شاهنامه فردوسی به ترتیب از ۵۳ تا ۴۴ بار فراوانی جزء پربسامدترین منابع قرار گرفتند. از آن‌جا که بیش‌ترین موضوع پایان‌نامه‌های دانشجویان طی سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۸۸ در باب فرهنگ و فرهنگ‌نامه بوده است بنابراین ضرورت استفاده از لغت‌نامه‌ها و فرهنگ‌نامه‌ها را ایجاب می‌کند. بنابراین تعیین لغت‌نامه دهخدا به عنوان پراستنادترین منبع در استنادهای مورد بررسی نشان از این دارد که در توزیع موضوعی عنوان پایان‌نامه‌ها، بالاترین درصد «فرهنگ و فرهنگ‌نامه» بوده است. در باب فرهنگ معین که پس از لغت‌نامه دهخدا پراستنادترین منبع است همین امر صادق است.

پاسخ به سؤال هفتم: پراستنادترین پژوهشگران و شاعران حوزه زبان و ادبیات

فارسی در پایان‌نامه‌های مورد بررسی

در خصوص پراستنادترین مؤلفان در پایان‌نامه‌های مورد بررسی اطلاعات زیر بدست آمد: نظامی با ۱۱۶ بار فراوانی پراستنادترین مؤلف در پایان‌نامه‌های مورد بررسی است. عبدالحسین زرین‌کوب با ۸۵ بار فراوانی و عطار با ۷۳ بار فراوانی جزء مؤلفان پراستناد در این پژوهش هستند. و سایر مؤلفان نیز مانند ذبیح‌الله صفا با فراوانی ۶۳، شفیعی کدکنی با فراوانی ۶۲ و سیروس شمیسا ۶۱ بار فراوانی در رتبه بعدی مؤلفان پراستناد قرار می‌گیرد. اگر بخواهیم نویسندگان حوزه ادبیات را به دو دسته شاعران و پژوهشگران تقسیم کنیم بالاترین استناد را شاعران (نظامی) به خود اختصاص داده است. نظامی دارای پنج مثنوی

معنوی است که سرآمد داستان‌های عاشقانه ادب فارسی هستند و لزوم پژوهش درباره این مثنوی‌ها امری ضروری و بدیهی است. و از میان پژوهشگران عبدالحسین زرین‌کوب مهم‌ترین پژوهشگر سال‌های گذشته بوده است به نحوی که او را پشتوانه ادب فارسی گفته‌اند. عطار نیز دارای مثنوی‌های متعددی در حوزه عرفانی از جمله منطق‌الطیر، مصیبت‌نامه، الهی‌نامه ... است. ذبیح‌الله صفا به علت نگارش مفصل تاریخ ادبیات ایران بسیار مورد استناد است. شفیع‌کدکنی نیز از برجسته‌ترین محققان و استادان ادب فارسی است. که یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های ایشان تصحیح آثار عطار است و این امر باعث شده که در زمره پراستنادترین مؤلفان قرار گیرد.

پیشنهادهای کاربردی

- از آنجا که اساسی‌ترین مشکل موجود در بررسی پایان‌نامه‌های مورد بررسی عدم رعایت استانداردها و قوانین کتاب‌شناختی در ارائه منابع مورد استناد در پایان‌نامه‌ها بوده است و این مشکل را به نحوی تمامی پژوهشگران قبلی مطرح نموده‌اند در این رابطه پیشنهاد می‌گردد که از یک طرف، مبحث آشنایی با شیوه‌های کتاب‌شناسی و استناد در درس روش تحقیق در مقطع کارشناسی ارشد برای تمامی رشته‌ها گنجانده شود تا مدرسان محترم نسبت به این مسئله دقت نظر خاصی داشته باشند و دانشجویان را ملزم به رعایت قوانین و استانداردهای کتاب‌شناختی در نوشتن پایان‌نامه‌های خود بنمایند. از طرف دیگر، دانشگاه‌ها دستورالعملی یکنواخت در رابطه با نحوه نوشتن ارجاعات درون متنی، پانویس‌ها و منابع پایان‌نامه‌های خود به گونه‌ای یکنواخت و یکدست و به دور از اشکال فراهم نمایند.
- بدیهی است که نشریات ادواری حاوی جدیدترین یافته‌های علمی است، لذا به بخش مجموعه‌سازی کتابخانه‌ی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید چمران توصیه می‌شود بخش اصلی بودجه، به خرید نشریات ادواری اختصاص داده شود.
- بررسی نوع منابع، مبین آن است که دانش‌پژوهان حوزه‌ی ادبیات فارسی به کتاب بیش از سایر منابع دیگر نظیر مقالات، مجلات، پایان‌نامه‌ها و سایر منابع اطلاعاتی استناد کرده‌اند. لذا پیشنهاد می‌شود محققین این حوزه، مقالات مختلفی را که در زمینه‌ی زبان

و ادبیات فارسی و آخرین دستاوردهای ادبی و فرهنگی به چاپ می‌رسد، نیز مورد توجه قرار دهند.

- به نظر می‌رسد تعداد واحدهای محدودی که در دوره‌ی کارشناسی به ادبیات معاصر اختصاص دارد؛ و آشنایی اندک دانشجویان با این مقطع از ادبیات معاصر بی‌تاثیر نباشد. بنابراین پیشنهاد می‌شود برای ایجاد آشنایی بیشتر و انگیزه‌های قوی‌تر، دروس بیشتری برای بررسی و تحلیل ادبیات معاصر در نظر گرفته شود تا در مقاطع بالاتر دانشجویان مجال پژوهش‌های علمی در این حوزه بیابند.

پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده

- پیشنهاد می‌گردد تا با استفاده از روش تحلیل استنادی تحقیقات مشابهی در سایر دانشگاه‌ها بر روی موضوع زبان و ادبیات فارسی صورت گیرد، تا از مقایسه‌ی نتایج این گونه تحقیقات منابع و مآخذ کلیدی در این موضوع شناسایی و معرفی شوند.
- ادبیات معاصر شاخه‌ پر بار و تنومندی از ادبیات فارسی است و از حیث شمول بر انواع گونه‌های ادبی مانند نمایش‌نامه، داستان، رمان، نثر ادبی و شعر کم نظیر است. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های جامع و گسترده‌ای با استفاده از روش تحلیل محتوا در این حوزه انجام پذیرد تا از این طریق بن مایه‌های هریک از این زمینه‌ها معلوم گردد تا محققین با آگاهی بیشتری از آنها استفاده نمایند.

فهرست منابع

- احمدزاده، سعادت (۱۳۸۶). تحلیل استنادی مقالات هنری فارسی طی سال‌های ۱۳۷۴-۱۳۸۴. فصلنامه کتاب، ۷۲. ۱۱-۳۲.
- دیانی، محمد حسین (۱۳۷۸). پایان‌نامه، گنج ناشناخته رها شده. کتابداری و اطلاع‌رسانی. فصلنامه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. ۴، ۱۶-۱.

- صابری، محمدکریم؛ نیکخواه، زهره (۱۳۸۷). تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات (۱۳۷۵-۱۳۸۵). فصلنامه کتابداری، ۷۶. ۲۷-۳۵
- غفاری، سعید؛ قلی‌پور، جهانگیر. (۱۳۸۸). تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های شیمی دانشگاه تبریز بین سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۸۶ فصلنامه کتاب، ۱۲. ۴۱-۵۶.
- مرادی صومعه‌سرای، شیما (۱۳۸۴). بررسی تطبیقی و تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد کتابداری دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای تهران شمال و علوم تحقیقات تهران از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۳. سازمان اسناد و کتابخانه ملی.

- Gooden, Angela M. (2001). Citation analysis of chemistry doctoral dissertations: An Ohio State University case study. *Issues in Science and Technology Librarianship*, 32(32): 1-16.
- Kuruppu, Pali U., Debra C. Moore. (2008). Information Use by PhD Students in Agriculture and Biology: A Dissertation Citation Analysis. *Portal Libraries and the Academy*. 8(4): 387-405. Also accessed via: <http://www.mendeley.com/research/information-use-by-phd-students-in-agriculture-and-biology-a-dissertation-citation-analysis/>
- Vallmitjana, Nuria; Sabat, LG. (2008). Citation Analysis of P.h.D Dissertation references as a Tool for collection Management in an Academic chemistry Library.